

A MAGYARORSZÁGI HUMANIZMUS KEZDETEIRŐL (PIERPAOLO VERGERIO, VITÉZ JÁNOS ÉS JOHANNES TRÖSTER)

KISS FARKAS GÁBOR

A humanizmus magyarországi megjelenését nem lehet függetleníteni a XV. század első felének európai politikai eseményeitől. Két meghatározó folyamat tette szükségessé, hogy az európai államok szoros és állandó diplomáciai kapcsolatokat építsenek ki, és tartsanak fenn egymással. Egyrészt a katolikus egyházszakadást nagyrészt felszámoló konstanzi zsinat (1414–1418) adott alkalmat arra, hogy kontinens országainak küldöttei a hosszas tanácskozások alatt közlőrl találkozzanak azokkal a nyelvi, stílusbeli változásokkal és a kulturális ideálok alapvető módosulásaival, amelyeket a kor Európájának legfejlettebb térsége, Itália produkált a megelőző félévszázadban. A konstanzi zsinatot követő egyházegyesítési törekvések (a baseli zsinat – 1431–32,¹ később a keleti egyházzal szembeni skizma felszámolására kísérletet tevő ferrarai-firenzei zsinat – 1438–39, illetve az eretnek huszitizmussal szemben folytatott állandó teológiai és diplomáciai csatározás) újabb lehetőséget teremtettek, hogy a szellemi kapcsolatok ne csak a középkorra jellemző rendi és egyetemi közegben, a skolasztikus kultúrában jöhessenek létre.² Másrészlőrl az első rigómezei csata (1389) és a nikápolyi ütközet

¹ Ennek fontosságára legutóbb Pajorin Klára utalt: „A bázeli zsinat hatása Magyarországon (Görögök, görög tudósok és a korai magyar humanizmus)”, *ItK* 115 (2011) 3–26.– A tanulmány az MTA Bolyai Ösztöndíjának támogatásával készült. Itt köszönöm meg Jankovits László és Szilágyi Emőke korrekcióit is.

² Johannes Helmuth, „Diffusion des Humanismus und Antikerezeption auf den Konzilien von Konstanz, Basel und Ferrara/Florenz“, in *Die Präsenz der Antike im Übergang vom Mittelalter zur frühen Neuzeit*, hrsg. von Ludger Grenzmann, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2004, 9–54. A magyar szakirodalomból ld. még Zsuzsanna Kiséry, „Raising the Dead to Raise the Money for his Living”, in *Strategies of Remembrance*, ed. Lucie Dolezalova, Newcastle, 2009, 185–200.

(1396) után a török terjeszkedés már közvetlenül a nyugati kereszténységet fenyegette, és a közös ellenállás megszervezése érintkezési pontot nyújtott az oszmán előretörés által közvetlenül sújtott területek (elsősorban Itália – Velence és a Pápaság, Magyarország, Német-Római Birodalom, Lengyelország) írástudói számára. A közös fenyegetés – visszanyúlva a középkori kereszties hadjáratok ideológiájához – teremtette meg a nem földrészként, hanem politikai és kulturális egységként tekintett Európa gondolatát is a kor egyik legfontosabb diplomatája, Aeneas Silvius Piccolomini (a későbbi II. Pius pápa) írásaiban.³

Talán Huszti József hangsúlyozta először e diplomáciai jellegű kapcsolatok fontosságát a magyarországi humanizmus genezisében, és külön kiemelte Pierpaolo Vergerio személyét,⁴ mint aki Zsigmond magyar király kancelláriájához csatlakozva elsőként segíthette a humanista írásformák terjedését a magyarországi scriptoriumokban. „Vergerio nélkül Vitéz János humanista voltát megmagyarázni nem tudom ... Úgy gondolom, hogy Vergerio nélkül nincsen Vitéz János, Vitéz nélkül nincs Janus Pannonius” – írta már Janus-monográfiájában is.⁵ Az Európát keresztül-kasul szinte egész életén át beutazó Zsigmond király Vergerio mellett számos más nagy hírű itáliai humanistától is kapott dedikált műveket, mint Ciriaco d’Ancona, Francesco Barbaro, Maffeo Vegio vagy Antonio Beccadelli, akit 1432-ben költővé koronázott, de közülük Vergerio az egyetlen, aki tartósan Magyarországon telepedett le. Huszti nem csak a személyes kapcsolat fontosságát hangsúlyozta Vitéz és Vergerio között, hanem a humanista nevelési elvek hatását is kiemelte Mátyás király és Janus Pannonius neveltetése kapcsán, és már azt is feltételezte, hogy Vergerio könyvtára Vitéz Jánoshoz kerülhetett.

A magyar humanizmus eredetéről mára tulajdonképp két párhuzamos elmélet alakult ki, amelyek ha nem is mondanak ellent egymásnak, a hangsúlyt máshová fektetik. Georg Voigt a XIX. század utolsó harmadában, klasszikus összefoglaló művében, a *Die Wiederbelebung des classischen Alterthums*-ban a magyar humanizmus szülőaty-

³ Nancy Bisaha, *Creating East and West: Renaissance Humanists and the Ottoman Turks*, Philadelphia, 2004; Margareth Meserve, *Empires of Islam in Renaissance Historical Thought*, Cambridge, Mass., 2008; Helmuth, Johannes, „Pius II. und die Türken”, in *Europa und die Türken in der Renaissance*, Hg. v. Bodo Guthmüller – Wilhelm Kühlmann (Frühe Neuzeit 54), Tübingen 2000, 79–137; Pajorin Klára, „Keresztes hadjáratok és a humanizmus megjelenése Magyarországon”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 110 (2006) 3–14.

⁴ Huszti József, „Pier Paolo Vergerio és a magyar humanizmus kezdetei”, *Filológiai Közlemények* 1 (1955) 521–533. Huszti József posztumusz cikke valójában 1941-ben elhangzott akadémiai székfoglalója, így megelőzi Kardos Tibor Huszti elképzelését tovább fejlesztő értekezését (Kardos Tibor, *A magyarországi humanizmus kora*, Budapest, 1955).

⁵ Huszti József, *Janus Pannonius*, Pécs, 1931, 20. A probléma Husztit már pályája kezdetétől foglalkoztatta, ld. uő., „Aeneas Sylvius humanista törekvései III. Frigyes udvarában”, *EPHK* 42 (1919) 96–107, 220–238.

jának Aeneas Silvius Piccolominit nevezte meg,⁶ bár abban, hogy népszerűvé tudta tenni a humanizmust a magyarok körében, nagy szerepet tulajdonított olaszságának, és az érdekellentét ebből fakadó hiányának. Ezzel a végső soron nem olasz, hanem bécsi eredettel áll szemben Pierpaolo Vergerio szerepének hangsúlyozása, amelyet – ha jól látom – először Leonard Smith, Vergerio leveleinek kiadója fogalmazott meg 1934-ben művének egyik hosszú lábjegyzetében, ahol arra jutott, hogy mind a magyar, mind a lengyel humanizmus atyja (Vitéz János, ill. Sanoki Gergely) Vergerio tanítványa volt.⁷ Ezt a tézist tette akadémiai székfoglalója témájává Huszti József 1941-ben, (ez csak 1955-ben jelenhetett meg), és ennek a tézisnek a jegyében fogant Kardos Tibor humanizmustörténetének számos állítása, amely Vergerio műveinek későbbi magyarországi hatását hangsúlyozta, pl. Bartholomaeus Frankfordinus *Gryllus*-ára.⁸ E tetszetős, és az Aeneas Silvius-féle eredethez képest autochton elképzelésnek a legfőbb szépséghibája, ahogy arra nemrégiben Pajorin Klára is rámutatott, hogy Vitéz János és Pier Paolo Vergerio személyes kapcsolatára eddig csekély bizonyítékaink voltak csak.⁹ Vergerio nem a kancellárián dolgozott, ahol hatással lehetett volna a hivatalos írásbeliségre, hanem referendarius volt Zsigmond uralkodása alatt; 1426 után pedig teljesen eltűnt a politikai életből, és ezt követően Zsigmond egyetlen útjára sem vitte magát.¹⁰

Vergerio 1420 utáni humanista tevékenységéről csak az Arrianos-fordításának Zsigmondhoz szóló ajánlása, és három rövid anekdota tanúskodik, amelyeket moralizáló értelmezéssel látott el, és két levélbe foglalt; ezek közül azonban csak a második levél egyértelműen 1420 utáni, mert a csehek és lengyeleket összehasonlító novellát Smith csak a témája alapján tette erre az időszakra.¹¹ Meglehetősen bizonytalan emlékek állnak csak rendelkezésünkre Vergerio magyarországi hatásáról: egyrészt Sanoki

⁶ Georg Voigt, *Die Wiederbelebung des klassischen Altertums*, Berlin, 1893, Bd. 2., 315. Aeneas Silvius szerepéről a humanizmus közvetítésében legutóbb ld. Johannes Helmrath, „Vestigia Aeneae imitari. Enea Silvio Piccolomini als Apostel des Humanismus, Formen und Wege seiner Diffusion”, in *Diffusion des Humanismus, Studien zur nationalen Geschichtsschreibung europäischer Humanisten*, szerk. Johannes Helmrath – Ulrich Muhlack – Gerrit Walther, Göttingen, 2002, 99–141 és Gianni Zippel, „Enea Silvio Piccolomini e il mondo germanico. Impegno cristiano e civile dell’umanesimo”, *La Cultura* 19 (1981) 267–350.

⁷ Pier Paolo Vergerio, *L’Epistolario di Pier Paolo Vergerio*, a cura di Leonardo Smith, Roma, 1934, 388.

⁸ Kardos Tibor, *A magyarországi humanizmus kora* (vö. 4. j.), 276. Vö. Kiss Farkas Gábor, „Drámák a bécsi és a budai udvarban: Benedictus Chelidonius és Bartholomaeus Frankfordinus Pannonius”, *Irodalomtörténet* 87 (2006), 498–514.

⁹ Pajorin Klára, *Vitéz János műveltsége*, *ItK* 108 (2004) 533–540.

¹⁰ Florio Banfi, „Pier Paolo Vergerio il Vecchio in Ungheria”, *Archivio della Società Mattia Corvino* (Supplemento a Corvina) 2 (1940) 17–21; vö. Vergerio, *L’Epistolario* (vö. 7. j.), 379. Vergerio magyar kapcsolatairól ld. még Solymosi Milán, „Pier Paolo Vergerio e Coluccio Salutati”, *Verbum* 4 (2002) 147–163.

¹¹ Vergerio, *L’Epistolario* (vö. 7. j.), 388–395.

Gergely Filippo Buonaccorsi (Philippus Callimachus Experiens) által írt életrajzában bukkan fel Vergerio, mint a váradi udvar vendége, de sajnos egy kronológiai képtelenség közepén.¹² A Buonaccorsi által leírt helyzet, ahogy azt már többen elemezték, nem következhetett be, mert Podocataro csak 1445 után járhatott Váradon, Vergerio viszont 1444-ben meghalt, és ráadásul ekkor még Vitéz sem volt püspök: mai tudásunk alapján ez a szümpozion inkább Giovanni de Dominis váradi püspök udvarát írja le, és nem Vitéz Jánosét.¹³ Itt csak annyit jegyeznék meg, hogy könnyen lehet, a Philippus Callimachus által leírt találkozó nem több, mint egy valóságelemekkel ékesített fikció. Vergerio azt a témát veti fel (c. 19), hogy Charondas törvénye szerint, aki egyszer már megözvegyült, ne házasodjon újra, mert ha házassága szerencsés volt, nem érdemes kísértetni a szerencsét, ha pedig szerencsétlen, örülnék kell tartani, hogy nem tanult a rossz tapasztalatból.¹⁴ A választott vitatéma, Charondas törvénye a házasságról, hogy akinek házassága egyszer véget ér, az ne házasodhasson újra, mert aki kétszer téved ugyanabban a dologban, joggal lehet esztelennek nevezni, csak Diodórosnál maradt fenn (prózában: 12, 12; versben: 12, 14),¹⁵ és történeti műve 12. könyvének a vita fel-

¹² A téma nagy irodalmából ld. Toldy Ferenc, „Szánoki Gergely Magyarországon, és Kallimachus történetírói hitelessége”, *Új Magyar Musaeum* 10 (1860) 183–193 (Toldy még teljesen hiteles forrásnak tekinti Callimachust); Klaniczay Tibor, *A magyarországi akadémiai mozgalom előtörténete*, Budapest, 1993, 27–37. Toldy kutatásainak történetéről ld. Olasz József, „Szánoki Gergely”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 13 (1903) 169–187; magyar kapcsolatairól: Balázs Mihály, „Veronai Gábor és Szánoki Gergely verses vitája”, *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* 18 (1981) 3–9.

¹³ Ezt már Leonard Smith is feltételezte: Leonard Smith, „Note cronologiche vergeriane”, *Archivio Veneto* ser. 5. 4 (1928): 127; Pajorin Klára, „Alcuni rapporti personali di Pier Paolo Vergerio in Ungheria”, in *L’umanesimo latino in Ungheria*, ed. Adriano Papo – Gizella Németh Papo, Budapest, 2005, 45–52; Pajorin, A bázeli zsinat hatása (vö. 1. j.), 12–13. Megfontolandó Florio Banfi álláspontja, aki nem egyetlen, hanem több beszélgetést lát a Philippus Callimachus által leírt szümpozion mögött, amelyek 1440–1454 között, Sanoki Gergely magyarországi tartózkodása idején zajlottak le (Banfi, *Pier Paolo Vergerio*, 29, n. 31.) Klaniczay Budára helyezné a társaság gyűléseit (Klaniczay, *A magyarországi akadémiai mozgalom* (vö. 12. j.), 30–35.)

¹⁴ Philippus Callimachus, *Vita et mores Gregorii Sanocensis Archiepiscopi Leopoliensis*, Krakkó, 1900, f. XVIIr-v: „ne quis, cui primum matrimonium feliciter cessisset, secundum iniret, illos vero, qui infortunati fuissent in primis nuptiis, loco insanorum ducendos, si iterum ea in re fortunam tentarent.” Callimachus forrásairól egyébként ld. Thaddaeus Sinko, „De Gregorii Sanocei studiis humanioribus”, *Eos* 6 (1900) 241–270; Adam Miodoński, „Spicilegium Gregorianum”, *Eos* 1907, 204–206. A vitában idézett másik charondasi törvény, a „szemet szemért” tilalma, szintén Diodóros-tól származik (*Bibl. hist.* 12, 17).

¹⁵ *Prózában*: Ἔφη γὰρ τοὺς μὲν πρῶτον γήμαντας καὶ ἐπιτυχόντας, δεῖν εὐημεροῦντας καταπαύειν τοὺς δὲ ἀποτυχόντας τῷ γάμῳ, καὶ πάλιν ἐν τοῖς αὐτοῖς ἀμαρτάνοντας, ἄφρονας δεῖν ὑπολαμβάνεσθαι (Diodorus, *Bibl. hist.*, 12, 12).

Versben: Εἴτ’ ἐπέτυχες γὰρ φησὶ γήμας τὸ πρότερον // Εὐημερῶν κατάπαυσον εἴτ’ οὐκ ἐπέτυχες, // Μανικὸν τὸ πείρας δευτέρας λαβεῖν πάλιν (uo., 12, 14.).

tételezett idejében még nem létezett latin fordítása.¹⁶ Callimachus fordítása szó szerint követi Diodóros prózai variánsát, és nehéz elképzelni, hogy nem az eredeti görög szövegből dolgozott. Ez persze nem zárja ki, hogy Vergerio egykor olvasta a görög szöveget eredetiben, (ha ugyan hozzájutott a szöveghez)¹⁷, Sanoki Gergely erre emlékezett, és Callimachus visszakereste a locust, de ez nem látszik túl valószínű lehetőségnek. Gyanúra adhat okot a történet hitelességével kapcsolatban az is, hogy Callimachust Sanoki Gergelyt, a magasztalt püspököt életrajzában máshol is görög forrásokból (Diogenés Laertiosból) vett anekdotákkal ékesíti fel.¹⁸ Ehhez hasonlóan figyelemre méltó, amikor a Sanoki-életrajz 17. fejezetében a váradi püspök (vagy De Dominis, vagy Vitéz) *Pannonia inferior* és *superior* történetéről beszél – már az 1440-es évek elején („recensuisset varietatem fortunae utriusque Pannoniae”)! Mint Klaniczay Tibor kimutatta, valószínűleg Janus volt az első, aki „Pannonius” lett 1450 körül, és Vitéz János csak egyszer, egy 1464-es levelében említi, hogy a Száva „Pannonia folyója”; *Pannonia inferior* és *superior* elválasztása pedig csak a század végén kezd elterjedni.¹⁹ Összességében elmondható, hogy azok a történetek, amelyeket Callimachus a váradi contuberniumról elmesél, jobban illeszkednek az 1470-es évek, mint az 1440-es évek szellemi közegébe.

Szoros kapcsolatot feltételezett Vitéz és Vergerio között Csapodiné Gárdonyi Klára is, aki kéziratok egész soráról (Livius, Seneca, Lucanus) gondolta, hogy Vergerio tulaj-

¹⁶ Poggio Bracciolini fordította le latinra 1449-50-ben az első öt könyvet, ez háromszor jelent meg 1472–85 között. Ld. John Monfasani, *George of Trebizond*, Leiden, 1976, 69–70. Ezenkívül Stobaiosnál szerepelnek még Charondas törvényei, de nála csak annyit találunk, hogy „az, aki mostohaanyát hoz a családba, legyen elátkozott, mert saját maga nyugtalanságának a szülője” (Stob. *serm.* 42). Kulcsár Péter hasonlóképp ideálképnek tartja Callimachus Sanoki-jellemzését: „Gregorius Sanoceus”, *Magyar művelődéstörténeti lexikon*, szerk. Kőszeghy Péter, Budapest, Balassi, 2005, III, 364.

¹⁷ Vincentius Obsopoeus az *editio princeps*ben (Diodorus Siculus, *Historiarum libri aliquot*, Basel, Oporinus, Aa 2v) Janus Pannoniusnak tulajdonít egy kéziratot, amely a kiadása forrásául szolgált. Ez a kézirat azonos lehet az ÖNB Suppl. gr. 30-cal, amelyet 1442-ben másolt Ioánnés Skutariótés Firenzében (Csapodi Csaba, „Janus Pannonius könyvei és pécsi könyvtára”, in *Janus Pannonius*, szerk. Kardos Tibor – V. Kovács Sándor, Budapest, 1975, 194.). Vö. Csapodiné Gárdonyi Klára, *Die Bibliothek des Johannes Vitéz* (Studia Humanitatis 6), Budapest, 1984, 100–101. Alaposabb vizsgálatot igényelne, hogy ténylegesen igazolható-e Vitéz görög nyelvtudása, amelyet Csapodiné Gárdonyi Klára a kézirat marginális bejegyzései alapján bizonyosnak vesz. De még ebben az esetben sem valószínű, hogy az 1442-ben másolt szöveg eljuthatott 1444-ig, Vergerio haláláig Budára.

¹⁸ Vö. Olasz, Szánoki (vö. 13. j.), 185–186. Önmagában ez az adat sem perdöntő, mert Diogenés Laertios ismert lehetett Giovanni de Dominis és Vitéz számára Ambrogio Traversari 1437-től terjedő fordításából, ld. Pajorin, *A bázeli zsinat* (vö. 1. j.), 10.

¹⁹ A Pannonia elnevezés csak az 1460-as évek végétől lesz divat: Klaniczay Tibor, „Hungaria és Pannonia a reneszánsz korban”, in *Uő, Stílus, nemzet, civilizáció*, Budapest, 2001, 80–82. Janus az 1462-ben írt *De stella aestivo meridie visa*-jában már „afflictas ... Pannonias”-t ír. Ld. Jankovits László, „De stella aestivo meridie visa”, sajtó alatt a 2008. évi Matthias rex (ELTE, Budapest) konferenciakötetben.

donából kerültek Vitézébe, a legtöbb esetben azonban ezek az attribúciók bizonytalanok, Vergerio halálozási évének megkérdőjelezése pedig teljesen alaptalan.²⁰ Ezért különleges fontossága van minden olyan adatnak, amely némi fényt vethet Vitéz, a magyar humanizmus atyja, és Vergerio, a legkorábbi, Budán élő humanista író kapcsolatára.

A brnoi Morva Könyvtár kéziratai között, az egykori nikolsburgi (mikulovi) Dietrichstein-könyvtár gyűjteményében között található Mk 96 jelzetű kézirat több a magyar irodalomtörténet számára érdekes emléket tartogat. Az egy kéz által, minden bizonnyal egyszerre másolt papírkézirat egy humanista miszcellánea. A kötet sajnos nem tartalmaz possesszorbejegyzést, de bizonyos, hogy a legkésőbbre datált szövegek, a mantovai gyűlés szónoki beszédei (1459) és II. Pius bullája (*Ezechielis prophetae magni sententia*, 1463) után másolták le, valószínűleg az 1460-as évek közepén.²¹ XV. század közepi ausztriai és itáliai humanizmus több fontos szövegét tartalmazza: Aeneas Silvius írását az udvaroncok nyomorúságáról, a toszkán Johannes Alovisius buzdító versét II. Pius pápához a törökellenes háborúról,²² II. Pius mantovai, 1459. évi szónoklatát, több követi szónoklatot ugyanerről a kongresszusról, Vitéz János Hunyadi János nevében írt 1446. évi „Vim patimur expertes culpe” kezdetű panaszlevelét a császár ellen (a kéziratot nem használta fel a kritikai kiadás), Aeneas Silvius néhány korai levelét, értekező levelét a *Tiltott szerelem orvosságáról*, és végül Johann Tröster német humanista mintegy 20 levélből álló levelezését, mind általa írt, mind neki szóló levelekkel.²³

²⁰ Aeneas Silvius 1454. évi levelében Paulus nem maga Vergerio, hanem a rossz állapotú Arrianos-kézirat metaforája („Paulus ut videbis senio confractus est et ad sepulcrum festinat, tuum est curare magno vati et tui simili, ut exequie digne fiant.”; cf. Csapodi-Gárdonyi [vö. 17. j.], 26, 62 j.). Ezt már Klaniczay is hallgatólagos kritikával illette, nem említve a feltételezést (Tibor Klaniczay – S. Katalin Németh – Paul Gerhard Schmidt, *A magyarországi akadémiai mozgalom előtörténete*, Budapest, Balassi Kiadó, 1993, 34). Azt, hogy Vergerio 1454-ben már rég halott volt, bizonyítja Tröster alább közlendő levele is.

²¹ A 28r-en olvasható prózai epitáfium II. Piusról ugyanattól a kéztől származik, mint a kézirat egésze, de más színű tintával van beírva, elképzelhető, hogy későbbi (Pius halála, 1464 utáni) hozzátétel a nagyrészt Piccolomini-műveket tartalmazó kézirathoz.

²² Brno, Mk 94, f. 31r-33v: Johannes Alovisius Tuscanus: Ad summum pontificem Pium Secundum Oratio (*Inc. Tumba tenella tremi pelagus...*; vö. Roma, Ottob. Lat. 1834, 114r-116r). Johannes Alovisius (Giovanni Alvise) nem közismert szerző, minden bizonnyal azonos azzal a Johannes Alovisius Tuscanusszal, akit Sabinus Angelus *Paradoxa in Juvenali* című munkája említ, hogy az 1474-ben, Rómában megjelent kiadvány megjelenéséről gondoskodott, mint „legibus iurique pontifitio deditus et in aduocatum (sic enim hodie dicunt) ordine non minori contencione quam laude adscitus”. Kristeller *Iter Italicum*-ában két adatot találunk róla (Firenze, BN Acquisti e Doni 227 – Giorgio Valagussa levele hozzá; Milano, Triv. 751, 78v – levele Gaspar Pisaureushoz); a párizsi Bibl. Nat. Lat. 8378 egy verset (*Carmen de iuvenilibus annis Francisci Sfortiae*), a BNF Lat. 8258, 159v pedig egy epigrammát tartalmaz tőle (James L. Butrica, *The Manuscript Tradition of Propertius*, Toronto, 1984, 231).

²³ Részletes leírását ld. Dokoupil, Vladimír, *Soupis rukopisů mikulovské ditrichsteinské knihovny*, Brno, 1958, 164–167. Rövid jegyzék a tartalmáról: 1r-24v: Aen. Silv. Piccolomini: de miseria curia-

A kézirat több kiadatlan szöveget tartalmaz, ezek közül a legérdekesebb Johann Tröster levélgyjűteménye. Az ambergi, kelet-bajorországi születésű Trösterre, és Vitéz Jánoshoz fűződő kapcsolataira már Szűcs Jenő felhívta a figyelmet *A magyar irodalom történetének* I. kötetéről írott bírálatában. 1966-ban elhangzott hozzászólásában a magyar humanizmus kezdetei kapcsán hiányolta a „közép-kelet-európai első nemzetközi humanista csoportnak” a vizsgálatát, amely Aeneas Silvius Piccolomini vezetésével jött létre Bécsben. „Ide tartozik jó néhány kancelláriai alkalmazott a bécsi birodalmi és osztrák kancellárián (Michael Pfullendorf, Wilhelm Furchtenauer, Johann Nihil de Prag császári asztronómus, az ismertebb nevű Georg von Peuerbach, Johann Rot, a későbbi boroszlói püspök és mások), az első osztrák humanista művecské (egy *Dialógus a szerelemről*, 1454) szerzője Johann Tröster, akinek személye már csak azért is érdekes, mert a jelek szerint 1454–57 közt Vitéz titkára volt.”²⁴ Ennek ellenére személyével azóta sem foglalkozott a magyar kutatás.²⁵

lium. 25r-28r: Clairvaux-i Bernát: Epistola de gubernatione rei familiaris (PL 182, 647–651). 28r: Epitaphium Pii II. Pape (*Inc.* Pius secundus pontifex maximus natione, cf. BAV Reg. lat. 1555; Eichstätt, cod. st. 519, 5v – ez utóbbiról ld. *Kataloge der Universitätsbibliothek Eichstätt, Die mittelalterlichen Handschriften*, Hrsg. Karl Heinz Keller, Wiesbaden, Harrassowitz, 2004, 172–181). 31r-33v: Johannes Aloviusius Tuscanus: Ad summum pontificem Pium Secundum Oratio (Tumba tenella tremit pelagus...; vö. Roma, Ottob. Lat. 1834, 114r-116r). 34r-46v: Aen. Silv. Piccolomini: Oratio Pii Pape secundi habita in conventu Mantuano (*Inc.* Cum bellum hodie adversus impiam Turchorum gentem; Pius, *Opera*, Basel, 1551, 905–914). 47r-51r: Instrumentum Conventus Mantuanij in causa defensionis fidei contra Turchos. 51v-64v: Oratio ambasiatoris regis Francorum Antonii. (*Inc.* Maximum et amplissimum onus. Cf. Milano, Braid. A F IX 32, 29r-66v; Göttingen, Philos. 88, 54v-70v és Roma, Ottob. Lat. 1834, 118v-127v – ez utóbbi kéziratról, amelyben több szöveg is azonos a brnoival, ld. Giovanni Cristina, „Un panegirico dei professore pavese Baldassarre Rasini per Francesco Sforza pronunciato davanti all’Università di Pavia”, *Bollettino della Società pavese di storia patria*, 1999, 44). 64v-74r: Jean Jouffroy: Oratio ad Pium II. (*Inc.* Frequenciam principum; Göttingen, Philos. 88, 86v-92v, Salzburg St. Peter b VIII 15). 75r-93v: Bulla Pii II. contra Turchos (*Inc.* Ezechielis prophete magni sententia; kiadva: Hain 261). 94r-125r: Aen. Silv. Piccolomini: Epistolae familiares (mind kiadva Wolkannál: *Der Briefwechsel des Aeneas Silvius Piccolomini*, 1909, I/1). 125r-126r: Epistola queremonialis a gubernatore Johanne de Hunyad (*Inc.* Beatissime pater, vim patimur expertes culpe; Iohannes Vitéz, *Opera quae supersunt*, ed. Iván Boronkai, Budapest, 1980, 69–71; ld. még Vorau, ms. 35, 174r; Schlägl ms. 124, 368r-368v). 126r-129r: Aen. Silv. Piccolomini: Responsio domini Enee Silvii super querelam (*Inc.* Tritum est sermone proverbium; ld. még Vorau, ms. 35, 174v-175r, Schlägl, ms. 124, 368r-370r és Rudolf Wolkan, „Eine ungedruckte Rede des Aeneas Silvius Piccolomini“, *Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung* 34, 1913, S. 522–6). 129v-133v: Aen. Silv. Piccolomini: Epistola de remedio amoris (*Inc.* Querebaris mecum nocte preterita; *Der Briefwechsel...*, ed. Wolkan, Wien, 1912, 33–39) 135r-155v: Epistolae Johannis Tröster et aliorum (Aen. Silv. Piccolomini, Johannes Hinderbach, Wolfgang Forchtenauer és mások).

²⁴ Szűcs Jenő, „Lovagság, kereszténység, irodalom (A magyar irodalom története I. kötetéről), in *uő*, *Nemzet és történelem*, Budapest, Gondolat, 1974, 403–404. Vö. *Itk* 71 (1967), 366.

²⁵ Ez remélhetőleg a közeljövőben meg fog változni: doktori dolgozatában Szilágyi Emőke Rita készíti elő a *Dialogus de remedio amoris* kritikai kiadását; Tröster és Iohannes de Castro Romano (Giacomo di Castroromano) Vitéz Jánoshoz és Janus Pannoniushoz intézett leveleit, vala-

Tröster az 1420-as évek elején születhetett, neve először az 1440-es évek második felében bukkan fel Aeneas Silvius bécsi levelezésében, talán azonosítható egy familiárral, akit Aeneas 1447 áprilisában említ.²⁶ Baccalaureátust szerzett a bécsi egyetemen, és ezt követően került Aeneas Silvius és a császár római kancelláriájának szűkebb körébe. Ahogy Paul Heinig megállapította, 1448, Kaspar Schlick eltávozása, majd halála, és 1452, a császár Róma-zarándoklata között nem nagyon különült el a római királyi és az osztrák kancellária.²⁷ Tröster személyes védnöke Aeneas Silvius lesz, annak ellenére, hogy legtöbb barátja, akit művében és levelében is említ, Ulrich Sonnenberger, Wolfgang Forchtenauer és Johann Hinderbach az osztrák kancellárián tevékenykedtek. 1451-ben Aeneas Silvius meghívta unokaöccsét, Francesco Piccolominit, a későbbi III. Pius pápát testvérével, Pietróval együtt Németországba, és két barátjára bízta fiatal unokaöccsét: Trösterre és Nicolas von Wartenbergre, aki Aeneas Silvius *Amoris illeciti medela*, azaz a Tiltott szerelem orvossága című levelének címzettje lesz.²⁸

E szépen induló udvari karriert egy rosszul végződő szöktetési kísérlet törte ketté. Caspar Wendel, V. László király nevelője, és szintén kancelláriai alkalmazott, a császár 1452. évi római útja alkalmával meg akarta szöktetni az ifjú királyt – Aeneas Silvius később III. Frigyesről írt munkája szerint azért, mert abban bízott, hogy a király majd püspökké nevezi ki őt. Aeneas szerint Caspar Wendel²⁹ már indulás előtt egyeztetett Grazban az egri püspökkel, hogy ha Itáliába indulva a császár Lászlót Stá-

mint Jacobus Johannes de Castro Romano Vitéznek dedikált pestisértekezését (*Regimen contra pestem*; Graz, Zentralbibliothek der Wiener Franziskanerprovinz, Codex Fratrum Minorum Graecensis A 67/36, ff. 97–106.) a közeljövőben publikáljuk. Vö. Szilágyi Emőke Rita, „Ajánlás bécsi módra. Enea Silvio Piccolomini ajánlólevele Johannes Trösterről Vitéz Jánosnak 1454 nyarán, in *Thesaurus. Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. Csörsz Rumen István, Budapest: rec.iti, 2010, 125–132.

²⁶ Életéről ld. Franz Josef Worstbrock, „Johannes Tröster”, in *Verfasserlexikon: Die deutsche Literatur des Mittelalters*, Begr. von Wolfgang Stammler, fortgef. von Karl Langosch, hg. von Burghart Wachinger, Berlin, 1995, IX, 1078–1083; Paul Lehmann, „Dr. Johannes Tröster, ein humanistisch gesinnter Wohltäter Bayerischer Büchersammlungen”, *Historisches Jahrbuch* 60 (1940), 646–663 (= Id., *Erforschung des Mittelalters*, Bd. 4., Stuttgart, 1961, 336–352); Mariarosa Cortesi, „Zur Büchersammlung des Johannes Tröster (†1485)”, in *Der Humanismus an der Universität Leipzig, Pirkheimer Jahrbuch* 2008, 217–232; Michaela Schuller-Juckes, „Johannes Tröster als früher Auftraggeber des Salzburger Buchkünstlers Ulrich Schreier“, in uo. 233–246. Ezeket várhatólag több új részlettel egészítik ki Szilágyi Emőke tanulmányai.

²⁷ Paul-Joachim Heinig, *Kaiser Friedrich III. (1440–1493)*, 1. Bd., *Hof, Regierung, Politik*, Köln, 1997, 622–624.

²⁸ Ld. Alfred A. Strnad, „Francesco Todeschini-Piccolomini. Politik und Mäzenentum im Quattrocento”, *Römische Historische Mitteilungen* 8/9, 1964–66, 101–425, kül. 120–126.

²⁹ Vele talán Vitéz is kapcsolatban állt. Egyik müncheni Livius-kódexében (clm 15731) maradt fenn egy cédula egy listával, vélhetően az elintézendő dolgokról: „de decimis // **de literis casparis** // de Jo. pongracz // de dominico preposito // de Nicolao Banfy // de Stephano Bathor” Ld. Fraknói Vilmos, „Vitéz János Livius-kódexei”, *Magyar Könyvszemle* 1880, 11.

jerországba küldené, akkor kiszabadítják. A püspök azonban hiába várt rájuk lovasokkal, tervük nem járt sikerrel, mert V. László is követte a császárt Itáliába. Miután Firenzében sikertelenül próbálta megszöktetni a királyt, Verona felé menekült, de a császár köröztetni kezdte. Elfogása után Velencének szolgáltatták ki, ahol átadták Aeneas Silvius pápai legátusnak, és börtönben is maradt „nobis tandem iudicandus traditus est: et usque in hanc diem in carcere custoditur”. Caspar Wendel kalandja miatt Tröster is menekülni kényszerült, bár azt pontosan nem tudjuk, hogy milyen kapcsolat volt közöttük. Mindenesetre Aeneas Silvius tisztában volt vele, hogy Tröster csak áldozat volt ebben a történetben, és amikor 1453-ban levélben arra kérte Tröster Aeneast, hogy eszközöljön ki számára kegyelmet a császárnál, ezt az olasz humanista gyorsan megtette, és biztosította arról, hogy szabadon közlekedhet a császár felségterületén. Állást azonban nem tudott szerezni a kegyvesztett Tröster számára, és az ezért volt kénytelen magyar mecénáshoz fordulni azzal a művével, amellyel az udvar kegyét akarta újra elnyerni maga számára: a *Szerelem orvosságáról* szóló értekezésével.

A brnói Mk 96 kéziratban található levélgyűjtemény számunkra legérdekesebb darabjait Tröster egy János nevű váradi püspökhöz írta, akit az 1950-es évek végén készült katalógus Filipec Jánossal azonosított,³⁰ azonban a dátumból, 1454-ből nyilvánvaló, hogy Vitéz János a címzett, nem pedig Filipec, aki 1476–90 között volt váradi püspök. Négy levél szól magyarországi címzetthez,³¹ és az első, 1454. szeptember 14-én Prágából keltezett episztola e szavakkal kezdődik:

„Hogy itthoni, és kortárs emberekről szóljak, többen mesélték nekem, tisztelendő atyám, hogy annak a koperi születésű Pier Paolo Vergeriónak az volt a szavajárása, hogy *a halandók közt nincs üdvösebb dolog, mint a kiváló emberek barátjának lenni, és az ő tiszteletüket és szeretetüket kívívni.*”

Levelének kezdősora arról árulkodik, hogy Tröster arra gondolt, Vitéz szemében kedves dolog lesz Pier Paolo Vergerio nevét felidézni, szokott mondására hivatkozni, és ott *domesticus*, házi, itthoni szerzőként megemlíteni.

A Vitéz és Vergerio közt fennálló kapcsolatot tehát megerősíteni látszik Tröster levele, amelyből annyi biztosan kiderül, hogy 1454 őszén egy mecénáskereső német humanista azt gondolta, hogy Vitéz számára kedves lesz Vergerio nevének említése. Kicsit elbizonytalanodhatunk azonban, ha utánajárunk, hogy a kivülálló bécsi humanista kitől és hogyan hallhatott Vergerio budai tevékenységéről. A kulcs valószínűleg is-

³⁰ Dokoupil (vö. 23. j.), 166–167.

³¹ 149v-151r: Johanni ep. waradiensis Johannes Tröster (Prága, 1454. szept. 14); 151r-152r: Johannes tröster ad Johannem panonum Reuerendissimi patris episcopi waradiensis fratrem (Prága, 1454. okt. 2., Janus a levél szerint ekkor érkezett Prágába); 152r-152v: Johanni episcopo waradiensis ac excellentissimi regis regnique hungarie cancellario dignissimo Johannes Troster (Bécs, 1454. nov. 26); 153r-153v: Reuerendissimo patri ac d. d. Episcopo waradiensis Cancellario dignissimo Jacobus de Castro Romano Cesaris phisicus (Bécsújhely, 1454. nov. 20).

mét Aeneas Silvius Piccolomini személyében rejlik, aki megemlékezik későbbi, *Európáról* írott munkájában is Vergerióról, ugyanabban a formában használva a nevét, ahogy Tröster.³² A Tröster által idézett, közhelyes, de mégiscsak Vergeriótól származó mondást ebben a formában egyetlen fennmaradt művéből sem ismerjük, bár leveleiben előfordul hasonló toposzjellegű levélkezdés.³³ Viszont épp az Európáról szóló munkában említi Piccolomini Vergeriusról, hogy „összehasonlította a görög és a barbár barátságot.”³⁴ A félmondat, ahogy Leonard Smith már megfejtette, Plutarkhos értekezése utal – Vergerio elveszett fordításában – tehát Piccolomini ezt a tematikusan kapcsolódó értekezést is Tröster figyelmébe ajánlhatta.³⁵

Abban az évben, mikor Tröster épp Vitéz Jánoshoz szóló levelét írta, mestere, Aeneas Silvius komolyabban foglalkozott Vergerióval, méghozzá annak Arrianos-fordítása miatt. Aeneas 1454. január 27-i, Antonio Beccadellihez, a nápolyi királyi titkárhoz írt levelében meséli el,³⁶ hogy három éve (tehát 1451-ben vagy 50-ben) Nápolyban Beccadelli megkérdezte tőle, miért van olyan hosszú ideig Németországban, és miért nem fedez fel legalább egy ismeretlen kéziratot ott, ahonnan oly sok szöveg került már elő. Mikor Piccolomini erre azt mondta neki, hogy tud arról, hogy Vergerio lefordította Arrianost, a palermoi humanista arra bízta, hogy küldje el Alfonz királynak. De 1454-ig nem merte rábízni senkire a kéziratot, mert az rossz állapotban volt, Vergerio sajátkezü lejegyzésében („prima editio est Pauli, sua manu conscripta”, „volumen est papyreum, lacerum et vetustate consumptum.”) Könnyen lehet, hogy Tröster az Arrianos-kézirat kapcsán találkozott Vergerio nevével, és csak Aeneas Silvius elbeszéléséből tudott bármit is róla.³⁷

³² „Paulus Vergerius Iustinopolitanus”

³³ Pl. 29. levele kezdetén: „ea enim vera amicitia, in unaquaque condicione sua iura deposcens, ut a presentibus amicis, sic et ab absentibus officia sua exigit, imperiosaque precipit, ut nullum tempus, nullam partem vite nostre suis muneribus vacuum sinamus. duo autem sunt, ut plenissime nosti, eius officia: unum amicis invicem benefacere, quod hic fiducia animi petendo, hinc liberaliter dando consumitur; alterum colloqui et mutuas animi affectiones exprimere, quod inter presenter coeundo, convivendo conversandoque fit, inter absentes autem alterum alteri scribendo et fidelibus litteris colloquendo.” (Vergerio, *L'Epistolario* [vö. 7. j.], 56–57). Hasonló gondolat fordul még elő Guarino Vergerióhoz intézett levelében (1415. aug. 27): „nam quid mihi optabilius, quid in vita magnificentius contingere potest, quam ut excellentissimis et 'in omni laudis genere laudatissimis viris' placere dicar?” (uo. 358).

³⁴ „Scripsit de ingenuis moribus, graecas ac barbaras amicitias comparavit” (Vergerio, uo. 482).

³⁵ A *Quomodo adulator ab amico internoscatur?*-nak (*Moralia* 48e–74e) csak Guarinótól maradt fenn fordítása (De assentatoris et amici differentia), amely 1444 előtt elkészült. (Vergerio, uo. 482).

³⁶ *Der Briefwechsel* (vö. 23. j.), ed. Wolkan III/1, n. 249, p. 435–437.

³⁷ Aeneas már 1450. februárjában ismerhette Arrianost, mert a *De liberorum educatione* sajátkezü kéziratában hivatkozik rá: „sunt et historici legendi pueris ut Livius atque Salustius: quamvis ad eorum intelligentiam profectu sit opus Justinus et Quintus Curtius et, quem Petrus Paulus transtulit, Arrianus, in quibus vera, non fabulosa sunt, Alexandri gesta percurri debebunt”. (*Der Briefwechsel*, ed. Wolkan, II, 144). Vergerio ugyanezt mondja Arrianoszról: Arrianosz megbízhatóbb, mint a többi szerző, és kevesebb benne a mesészerű elem (Vergerio, *L'Epistolario* [vö. 7. j.], 382–383). A kézirat

Tröster, akinek 1454 előtti magyar kapcsolatairól nem tudunk, minden bizonnyal Aeneástól szerezte értesüléseit nem csak Vergeriőről, hanem a magyar humanista elittről is. Piccolomini már az 1440-es évektől közeli kapcsolatban állt Vitézzel, és épp a Vergerio halála körüli időszakban kezdi humanista levélírása kifejteni a hatását a bécsi körökben, 1443-ban Ludwig Scheitner kamarai írnok, majd Wenzel von Bochow, prágai klerikus gyűjteni kezdik leveleit.³⁸ Ekkor, 1443–46 között áll össze első levélgyűjteménye a bécsi környezetben.³⁹ 1444–45-ben kétszer is szónoklatot tart az egyetemen, a jogi fakultás félélvnyitóján, és egy disputáció alkalmával, mindkét alkalommal a költészet és az antik szerzők tanulmányozásának fontosságát hangsúlyozva a képzésben.⁴⁰ Piccolomini már ekkor számon tarthatta a Budán élő Vergeriőt, és emiatt az a valószínűleg tőle származó információ, hogy Vitéz számára kedves lehetett Vergerio emléke, minden bizonnyal hiteles lehet.

A levél betűhív kiadása (Brno, Moravská zemská knihovna, Mk 96, 149v-151r):⁴¹

R[everendissi]mo in Ch[rist]o p[at]ri ac d[omi]no d[omi]no Johanni ep[iscop]o waradiensi ac excellentissimi regis regniq[ue] hungarie cancellario dignissimo Johannes tröster commendacionem dicit humilem.

Retulere plurimi pater reuerendissime vt de domesticis nostrique eui gentibus dicam Iustinopolitanum illum petrum paulum vergerium semper id in ore sol[i]tum habuisse nichil inter mortales felicius quam preclarorum hominum familiaritate potiri ab hys obseruari diligique. Neque immerito magno etenim ubique virtus precio extimatur facitque ex mortalibus immortales similes dysque homines. Neque nostri eui pre[150r]claros viros ut de priscis sileam ab eo dissensisse minime uideor fecit hoc caspar slick trium regum cancellarius tuus antecessor ut de viuis loquar facit hoc reuerendissimus stringoniensis⁴² Sentit iuris peritus baciensis⁴³ Approbat studiosissimus optimarum arcium meique amantissimus Gurciensis.⁴⁴ Ostendunt ceteri simillimi antistites prelati gloriosi regni et tu horum

további sorsáról ld. még Voigt, *Die Wiederbelebung* (vö. 23. j.), II, 176 és ld. John M. Mcmanamon, *Pierpaolo Vergerio the Elder: the Humanist as Orator*, Tempe, Ariz., 1996, 157–158.

³⁸ Helmrath, *Vestigia Aeneae imitari*, 121. Ld. még Simone Iaria, „Tra Basilea e Vienna: Letture umanistiche di Enea Silvio Piccolomini e la frequentazione della 'Biblioteca' di Francesco Pizzolpasso”, *Humanistica Lovaniensia* 52 (2003) 1–32.

³⁹ A müncheni clm 12725 hagyományozza. Ld. H. A. Genzsch, „Die Anlage der ältesten Sammlung von Briefen Enea Silvio Piccolominis”, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichte* 46 (1932) 372–464 és Christian Kiening, „Aeneas Silvius, Egidius Gruber und der Ackermann, Rhetorik und Zeitgeschichte in der Münchener Sammelhandschrift clm 27063”, *Zeitschrift für deutsches Altertum* 123 (1994) 130–173, itt 140–142.

⁴⁰ Uo., és Alphonse Lhotsky, *Wiener Artistenfakultät, 1365-1497*, Graz, 1965, 263–273.

⁴¹ A levél egyetlen példányban maradt fenn, de a kézirat igen sietősen készült pontatlan másolat. Ezért jobbnak látom a szöveget a rövidítések feloldásával, de a lehető legpontosabban közölni.

⁴² i. e. archiepiscopus, Széchy Dénes.

⁴³ Raphael Herczeg de Zékcheő? (1450–1456). Vö. Gams, *Series epp.* 372.

⁴⁴ Ulrich Sonnenberger 1454. január 20-án lett gurki püspökké felszentelve, ld. Jakob Obersteiner, *Die Bischöfe von Gurk (1072–1822)*, Klagenfurt, 1969, 237.

clarissimus omnium ut inter se altero alius ita potitur ut quorundam philosophorum in hys probato⁴⁵ opinio uidetur, vt in omnes vnam ab immortalibus dys sparsisse animam⁴⁶ putabant ita singula quaedam cum animi sinceritate faciunt / ut a stoycis minime [dis]senciunt, qui homines hominum causa generatos esse dixerunt ut alys aly prodesse possint.⁴⁷ Agit id innata eorum bonitas virtusque prestantissima ut de natura deorum cicero ait. *Nichil uirtute amabilius quam qui adeptus fuerit ubi-cunque erit gencium diligetur*,⁴⁸ postulat id amor patrie necessitas quoque summa ut et mecum necesse est plures senciant / nisi tantus inter hos amor atque familiaritas esset Nosque hoc in loco austrensisque populus an machometum aut summum ipsum philosophum⁴⁹ coli uideremus Ambiguitas haut ulla. ostendunt in dies cum ita periculum pro patria opponunt ut iam pro sanctos (!) ferro et igne cesos ab infensissimis barbaris cum Iuliano illo diuo cardinali⁵⁰ et paulo ante postque semper uisum est neque pericula neque genera⁵¹ eciam mortis in wlgaria⁵² timuere taliter [150v] ut ne dum togati, verum et armis patriam iureque fidei scutum defenda[n]t. Et si uniuersus te populus obseruat in primis ipse gloriosus ladislaus rex qui regnum gubernandum plurimum (sic!) inter paucos commisit Ipseque cesar apud quem fides plurimum ualet tua Reuerendissimus dominus senensis eneas meus preceptor qui in suis scriptis ac dictis immortalitatem parat / quantus et qualis diceris (nisi maximus) dicere me magis diminuere quam augere est, cum neque ingeniolum michi est Neque illustrium factis virorum id attigerim. Id quia plurimi admirantur ut propria nobilitate animique natura que in sola virtute posita est attigeris omnia ut ea que tibi debentur (vniuersa quidem merito) Id non tuorum parentum qui optimi licet fuere, animo tamen magis nobiles quam bonis, neque hereditate, que plurimum tumentes facit homines / Sed tua optima natura Et sic ut ad ceptum redeam Neque tu a uergery illius petri pauli sententia uideris dissentire cum ea familiaritate potiaris vt dubium multis sit uter felicior an tu tanto a te instituto rege regnoque, an rex vniuersusque populus tanto cancellario. Ego uero homuncio nescio quo fato ita institutus ut ne dum a probatis verum et excellentissimis semper et obseruari atque amari velim cum id sencio nullo in loco commercio carere virtutem cum eo studio singuli trahimur vt preclare inquit cicero ut laudes meritis equentur⁵³ / Tuam doctissimam insuper atque reuerenciam⁵⁴ paternitatem nunc sequor que regis pre se fert effigiem licet mala me fata in hunc [151r] usque diem semper impeduere que singula malum quod conceperint expiasse nunc certe crede. Te humanissime pater apud quem et regum regnique fides est, penes quem post ytalos humanarum studia plurimum valere scio / cum et regno populisque leges das, regemque instituis, scisque ignauiam regum non ferre regna Johannem qui hoc die et datus est et commendatus suscipe / cumque intuere et eam quasi tuis iohanni⁵⁵ gorroque⁵⁶ doctis ferrarie studentibus legalita[tem] quia⁵⁷ ostendit redde / quos qui (testes

⁴⁵ lege: probata

⁴⁶ Cf. Cic. *Cato* 21, 77: „Sed credo deos immortalis sparsisse animos in corpora humana, ut essent qui terras tuerentur”

⁴⁷ Cic. *off.* 1, 7: „Sed quoniam, ut praeclare scriptum est a Platone, non nobis solum nati sumus, ortusque nostri partem patria vindicat, partem amici; atque ut placet Stoicis, quae in terris gignuntur, ad usum hominum omnia creari; homines autem hominum causa esse generatos, ut ipsi inter se alii alii prodesse possent”

⁴⁸ Cic. *Nat. deor.* 1, 44, 121.

⁴⁹ Nem világos, hogy kire vonatkozik a mondat.

⁵⁰ Giuliano Cesarini kardinális (1398–1444)

⁵¹ gna:

⁵² Bulgária (utalás a várnai ütközetre, ahol Giuliano Cesarini is életét vesztette)

⁵³ Cf. Cic. *pro Arch.* 11: „trahimur omnes studio laudis, et optimus quisque maxime gloria ducitur”

⁵⁴ lege: reverendam

⁵⁵ Janus Pannonius.

⁵⁶ Talán Gregorio (Goro) Lolli, Aeneas Silvius magántitkára, később élettrajzírója.

michi sunt) in huius regi[s] aulam bis terue duxit dextram dextra tangentes letos remisit. Videbis tunc que fides regis in eum sit / que beneuolencia omnium cuius aulam ut greci aiunt a teneris unguiculis⁵⁸ obseruauit Neque preceptis caruit suis Nunc ut ductis⁵⁹ finem imponam meis singularissime pater Neque tu ignarus malis miseris succurrere didicisti Neque ego aulam licet regiam incoluerim in aspero tamen unguila nutrita⁶⁰ est mea / fortiter labores ferre didici quidque in me esse poterit quod ad nostri regis gloriam tuamque immortalitatem esse poterit vbicunque gencium expediet facturum me semper polliceor atque spondeo prage xiiij septembris anno etc. liiij.

⁵⁷ A *legalita* utáni rész kihúzza, a *quia* alatt a másoló pontozással jelezte az érthetetlen szöveget. Talán: „eumque intuere et eum quasi tuis Johanni Gorroque doctis Ferrariae studentibus legentibusque comitem redde”

⁵⁸ Cic. *Ep. fam.* I 6 3; „ἐξ ἀπαλῶν οὐνύχων”

⁵⁹ lege: dictis

⁶⁰ Cf. Seneca, *Ep.* 51, 10 „Quamlibet viam iumenta patiuntur, quorum durata in aspero unguila est.”